

УДК 341.231.4+341.64+342.739+343.131

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСАДИ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Чорноморець Т.О., аспірант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проводиться теоретичне дослідження поняття принципу кримінального провадження. Зосереджується увага на значенні принципів та їх зв'язку із завданнями кримінального процесу. Також у статті досліджується зарубіжний досвід регулювання забезпечення недоторканності права власності у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *принципи кримінального процесу, засада недоторканності права власності, кримінальне провадження.*

В статье проводится теоретическое исследование понятия принципа уголовного производства. Акцентируется внимание на значении принципов и их связи с задачами уголовного процесса. Также в статье исследуется зарубежный опыт регулирования обеспечения неприкосновенности права собственности в уголовном производстве.

Ключевые слова: *принципы уголовного процесса, принцип неприкосновенности права собственности, уголовное производство.*

Chornomorets T.O. LEGAL REGULATION OF THE PRINCIPLE OF INVIOLENT OF OWNERSHIP IN CRIMINAL PROCEEDINGS: NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE

The article is a theoretical study of the concept of the principle of criminal proceedings. Focusing attention on the importance of the principles and objectives of their connection with criminal proceedings. Also, the paper examines the foreign experience of regulation to ensure the inviolability of property rights in criminal proceedings.

Key words: *principles of criminal procedure, principle of inviolability of property rights, criminal proceedings.*

Постановка проблеми. В умовах розбудови суверенної і незалежної, демократичної, соціальної і правової держави актуальною для науки кримінального процесу і правознавчої діяльності є проблема неухильного дотримання та реалізації цілісної системи принципів кримінального процесу. Адже для подолання кризових явищ у галузі правосуддя особливого значення набуває забезпечення відповідності процесу правозастосування сутнісним вимогам до якості правосуддя, що, в свою чергу, вимагає усвідомлення значення принципів права для регулювання суспільних відносин [1, с. 5]. Як відомо, принципи права – це своєрідний вектор, що визначає суть, закономірності, істотні риси розвитку суспільних відносин, що підлягають врегулюванню. Спостерігається і стійка тенденція щодо зближення змісту і форми регулювання недоторканності права власності у кримінальному процесуальному праві різних держав. З огляду на наведене актуальним вбачається дослідження вітчизняного регулювання та зарубіжного досвіду забезпечення недоторканності права власності у кримінальному провадженні.

Ступінь розробленості проблеми. Вивчення наукових джерел свідчить про те, що наукових розвідок по даній тематиці обмаль. Варто зауважити, що основна маса публікацій щодо поняття принципів кримінального процесу була здійснена до прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі – КПК) та не виділяла принцип недоторканності права власності у кримінальному провадженні в окремий принцип. Однак не зважаючи на це, ґрунтовні дослідження

були проведені О.П. Кучинською, Г.М. Куцкір, Н.С. Моргун та іншими.

Мета статті полягає у дослідженні поняття принципу недоторканності права власності та розкритті його вітчизняного та зарубіжного правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі на сьогодні існує багато різних дефініцій принципів права. Це зумовлено тим, що принципи права – це неодноманітне явище, до дослідження якого потрібно підходити комплексно. Так, під принципом (із латинської мови *principium* – засада, першооснова) у філософії розуміють керівну ідею, основне правило поведінки. Також принципом вважають те, що покладено в основу певної теорії, вчення, науки, світогляду тощо [2, с. 26]. На думку В.І. Даля, принцип – це наукова чи моральна засада, підвалина, правило, основа, від якої не відступають [3, с. 431]. Також залежно від контексту застосування та поглядів авторів термін «принцип» може тлумачитися як основні (вихідні, ключові, загальні, керівні, ведучі) ідеї (вимоги, правила, начала, основи, положення, напрями, настанови), що виражають найбільш суттєві особливості (властивості, закономірності, цілеспрямованість, сутність) кримінального процесу, його стадій та інститутів тощо [4, с. 37–38]. Як зазначають М.Є. Шумило та В.С. Рудей, дискусія науковців щодо визначення принципів права була розпочата з середини минулого століття, а різні погляди науковців стосовно даного поняття обумовлювалися тією обставиною, що ні в конституціях, ні в законодавствах колишніх СРСР та УРСР, а також в чинному законодавстві України не визначено поняття прин-

ципу чи принципу кримінального судочинства [5, с. 10]. З введенням в дію Кримінального процесуального кодексу України № 4651-VI від 13 квітня 2012 року у главі II «Засади кримінального провадження» було визначено систему принципів кримінального провадження, проте незрозуміло, що саме потрібно розуміти під терміном «засади». Очевидно, що закріплення таких теоретичних питань на законодавчому рівні не являється необхідним, а от застосування в КПК України одночасно дефініції «засади» (ст. 7, б) та «принцип» (ст. 8) викликає гостру полеміку серед юристів-науковців. Деякі науковці вважають, що поняття «принципи» є ширшим, ніж поняття «засади» [6, с. 16–19], інші ж вважають, що необхідно застосовувати дефініцію «засади», оскільки у ст. 129 Конституції України вказується на основні засади судочинства. Тому, не вдаючись до подальшої полеміки з приводу вищезазначеного питання у дисертаційному дослідженні, поняття «засади» та «принцип» будуть використовуватися як тотожні.

Слід відмітити, що плюралізм думок у розумінні вказаних понять існує не тільки на рівні теорії права, це стосується і кримінально-процесуальної науки. Зокрема, М.С. Строгович вказував, що основними принципами кримінального процесу називаються такі найважливіші і такі, що визначають правові засади, правові положення, на яких побудований кримінальний процес, і які характеризують його як дієвий спосіб активної боротьби із злочинними посяганнями на державу і правопорядок та виражають здійснення у кримінальному процесі демократизму і законності [7, с. 124]. Грунтовне визначення принципів кримінальної процесуальної діяльності було надано В.В. Навроцькою, яка визначила принципи (засади) кримінального процесу як безпосередньо закріплені у законі основоположні ідеї, загальні положення, що відзначаються стабільністю та системністю та визначають суть, зміст та спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності, порушення яких обов'язково має тягти за собою настання відповідних юридичних наслідків [8, с. 23]. Однак найбільш оптимальним вважаємо визначення принципів кримінального процесу, запропоноване М.Є. Шумилом та В.С. Рудеєм, згідно з яким це правові максимально загальні правові начала, що закріплені в законодавстві України та регулюють закономірні взаємозв'язки конкуруючих кримінально-процесуальних та інших норм права [5, с. 11].

Логічною є думка про те, що принципи органічно пов'язані із завданнями кримінального провадження, адже саме останні визначають їх характер і систему. Дуже часто в кримінально-процесуальних джерелах ототожнюють поняття «завдання» та «мета», хоча ці терміни не являють собою одне і те ж. Мета – це уявна модель бажаного результату, те, до чого прагнуть суб'єкти процесу, а завдання – це, що має бути зроблено та тому чи іншому етапі процесу для досягнення його мети [9, с. 14]. Так, у статті 2 КПК України визначено завдання кримінального провадження, однак ми вважаємо, що серед усього

закріпленого законодавцем можна виділити основне завдання – це встановлення винуватості чи невинуватості особи, а метою є вирішення кримінально-правового конфлікту.

Значення принципів кримінального провадження не можна недооцінювати. Як слушно зауважує В.Т. Маляренко, «значення засад судочинства вбачається не тільки в тому, що кожне рішення, прийняте з порушенням їх вимог, підлягає скасуванню, а й у тому, що вони вносять упорядкованість у випадках застосування права за аналогією, а також сприяють правильному розумінню змісту інших правових норм» [10, с. 29]. Також принципи кримінального провадження є першоджерелами для інших норм та інститутів кримінального процесу. Це підтверджується і ч. 6 ст. 9 КПК України, де вказано, що у випадках, коли положення Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 Кодексу. До вказаних загальних засад належить і недоторканність права власності. Стаття 16 КПК України визначає зміст цієї засади, а саме: позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому цим Кодексом; на підставах та в порядку, передбачених цим Кодексом, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення. Слід відзначити, що до введення в дію Кримінального процесуального кодексу України № 4651-VI від 13 квітня 2012 року принцип недоторканності права власності не був законодавчо визначений у кримінальному процесі, та й в кримінально-процесуальній доктрині даний принцип не виділявся [11, с. 39–41; 12, с. 45–49; 13, с. 45; 7, с. 126].

Достатньо доцільним в даному аспекті буде дослідження засади недоторканності права власності на основі аналізу норм кримінально-процесуального права деяких країн пострадянського простору, оскільки більшість із них має схоже правове регулювання з вітчизняним кримінальним процесуальним законодавством. Відзначимо, що законодавство деяких країн СНД з-поміж принципів кримінального судочинства засаду недоторканності права власності не виділяє. Так, у КПК Російської Федерації окрему засаду недоторканності права власності не передбачено, а закріплена лише засада недоторканності житла (стаття 12) [14], а у КПК Грузії у ст. 7 «Недоторканність приватного життя у кримінальному процесі» лише вказується про те, що недоторканність приватної власності чи іншого володіння гарантується законом [15]. Це стосується і Республік Таджикистану [16] та Узбекистану [17], а у КПК Республіки Білорусь, йдеться лише про принцип недоторканності житла чи інших законних володінь [18].

Натомість у ст. 17 КПК Туркменістану зазначається, що недоторканність власності гарантується законом. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як за рішенням суду. А накладення арешту на вклади осіб у банках та інше майно, а також їх

вилучення в ході процесуальних дій можуть проводитися тільки у випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом [19]. Аналогічні положення нормативного змісту засади недоторканності права власності закріплені в ст. 14 КПК Киргизії [20].

Засада недоторканності власності закріплена і в ст. 18 КПК Казахстану. Згідно з ч. 1 ст. 18 КПК Казахстану власність гарантується законом. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше, як за рішенням суду. А в ч. 2 ст. 18 КПК Казахстану зазначається, що накладення арешту на вклади осіб у банках та інше майно, а також його вилучення в ході процесуальних дій може проводитися у випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом [21].

У ч. 1 ст. 13 «Недоторканність майна» КПК Вірменії зазначається, що арешт на банківські вклади та інше майно осіб може накладатися в ході кримінального судочинства за постановою органу дізнання, слідчого, прокурора, суду. Майно, що вилучається при проведенні процесуальних дій, має бути вказане та детально описане у протоколі відповідної процесуальної дії, другий примірник якого видається власнику майна (ч. 2 ст. 13 КПК Вірменії). Призначення грошових стягнень, а також примусове відчуження майна може проводитися в ході судочинства лише за рішенням суду (ч. 3 ст. 13 КПК Вірменії) [22].

У статті 18 КПК Азербайджанської Республіки серед принципів кримінального судочинства передбачено принцип забезпечення права власності. Відповідно до статті 18.1 цього Кодексу під час кримінального переслідування право власності, зокрема право приватної власності, не може бути обмежене, крім випадків, передбачених цим Кодексом. У статті 18.2 КПК Азербайджанської Республіки встановлено, що майно, вилучене під час проведення процесуальних дій, має бути зазначене в протоколі відповідної процесуальної дії, детально описане, а власникові майна має бути вручено квитанцію про вилучення майна для відповідального зберігання. Згідно зі статтею 18.3 цього КПК під час кримінального переслідування застосування грошової санкції, а також накладення арешту на майно здійснюють за постановою суду [23].

Дослідивши правове регулювання засади недоторканності права власності в пострадянських країнах, вважаємо за необхідне зупинитися на дослідженні вказаного питання в англосаксонській системі права на прикладі Сполучених Штатів Америки. Так, засада недоторканності права власності передбачена лише 4-ю поправкою Конституції США, в якій зазначається, що право народу на гарантії недоторканності особи, житла, документів та майна від необґрунтованих обшуків і арештів не повинно порушуватися, і ніякі ордери не повинні видаватися інакше, як при достатніх до того підставах, підтверджених присягою або заявою, і з докладним описом місця, що підлягає обшуку, та осіб або предметів, які підлягають арешту [24, с. 50]. Як бачимо, засада недоторканності права власності у США не закріплена у вигляді принципу і не деталізується у законах чи процесуальних кодексах.

Що стосується правової системи континентального права, то специфічно врегульована засада недоторканності права власності у законодавстві ФРН. Так, у ч. 2 ст. 14 Конституції ФРН 1949 р. вказується, що власність зобов'язує та користування нею повинно одночасно служити загальному благу; відчуження власності допускається лише в цілях загального блага, яке може проводитися тільки за законом або на підставі закону, що регулює характер і розміри відшкодування. Відшкодування визначається на основі справедливого врахування інтересів суспільства і зацікавлених осіб [25]. У даному випадку на конституційному рівні закріплена концепція соціальної функції власності. Хоча такої засади, яка б входила у систему засад, у КПК ФРН не передбачено.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, вважаємо, що дослідження засади недоторканності права власності у кримінальному провадженні слід проводити з точки зору національного законодавства окремих країн. Це сприяє накопиченню позитивного досвіду та запозиченню правового регулювання засади недоторканності права власності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: [монографія] / О.О. Уварова. – Харків : «Друкарня МАДРИД», 2012. – 196 с.
2. Фетисенко К.Г. Конституційний принцип недоторканності житла й іншого володіння особи та його реалізація при провадженні досудового розслідування: [монографія] / [К.Г. Фетисенко, С.Ю. Ільченко]. – Харків : Видавець ФООП Вапнярчук Н.М., 2007. – 192 с.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4-ох томах / В.И. Даль. – М. : Русский язык, 1980. – Т. 3. – 555 с.
4. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: [монографія] / О.П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 288 с.
5. Шумило М.Є. Реалізація конституційного принципу таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції у досудових стадіях кримінального процесу України: [монографія] / [М.Є. Шумило, В.С. Рудей]. – Х. : СПДФО Бровін О.В., 2012. – 208 с.
6. Хотинська О.З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України : дис. канд. юрид. наук / О.З. Хотинська. – К., 2006.
7. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – Т.1 – 469 с.
8. Навроцька В.В. Засада диспозитивності та її реалізація у кримінальному процесі України: [монографія] / В.В. Навроцька. – Л. : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 440 с.
9. Беспалько І.Л. Система принципів кримінального процесу та проблема їх класифікації: [монографія] / І.Л. Беспалько. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2011. – 216 с.
10. Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства / В.Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 318 с.
11. Божьев В.П. Уголовный процесс : [учебник для иностранных слушателей вузов МВД СССР] / В.П. Божьев. – М. : Академия МВД СССР, 1989. – 416 с.
12. Караев Д.С. Советский уголовный процесс : [учебник] / Д.С. Караев. – М. : «Юрид. лит.», 1975. – 568 с.
13. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс / М.А. Чельцов. – М. : Государственное изд-во юридической литературы. – 1962. – 503 с.
14. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 дек. 2001 г. № 174-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://duma.consultant.ru/documents/703004?items=1&page=17>.

15. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии от 9 октября 2009 г. № 1772-Пс [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf.
16. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 3 декабря 2009 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.legislationline.org/download/action/download/id/5830/file/Tajik_CPC_am11.2014_ru.pdf.
17. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 г. № 2013-ХП [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug_pr_2.
18. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900295#load_text_none_1_.
19. Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана от 18 апреля 2009 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=27706.
20. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 30 июня 1999 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://online.adviser.kg/Document/?link_id=1000874923.
21. Черненко Е.А. Неприкосновенность собственности (имущества) в УПК государств-участников СНГ / Е.А. Черненко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zakon.kz/98461-neprikosnovennost-sobstvennosti.html>.
22. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения от 1 июля 1998 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=rus>.
23. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.
24. Куцкір Г.М. Засада недоторканності права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г.М. Куцкір ; Національний університет «Одеська юридична академія». – О., 2015. – 242 с.
25. Конституция Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rfhw.de/Pravo/Pravo_ru/pravo_ru1.htm.